
תנ"ך ופוליטיקה: הציונות בגרסת הרב בני אלון

את המאמר שלפניכם, שיועד במקור לגיליון 2 של 'השילוח', כתבתי מתוך שיחות שקיימתי עם הרב בני אלון, מורי ורבי האהוב, בעת ביקורי-חולים בביתו בסתיו האחרון. המחלה מנעה ממנו את הדיבור, והשיחות בינינו התקיימו בלחישה ובפתקים: את המאמר המגובש העברתי לעיונו והוא החזיר תיקונים באמצעות אמונה, רעייתו. למרות זאת, הרב בני העדיף שלא לפרסם את המאמר במצב שהיה נתון בו. הוא חש כי אין זה ראוי שאדם המרותק לביתו ורחוק מהעשייה הפוליטית הממשית יביע עמדה בסוגיות הציבוריות. אני עצמי לא חשתי בעיה: בשיחות עמו ניכר עד כמה היה מעורה בכל ההתפתחויות המדיניות ובנבכי המשחק הפוליטי, וניתוחיו היו חדים וייחודיים, כפי שהיו תמיד - קולעים אל השערה ומדייקים את התמונה הרחבה של הזירה המדינית.

חוסר הנוחות מפרסום מאמר מדיני בידי מי שאינו נמצא בפועל בשדה העשייה הפוליטי שיקף תכונה נדירה, שאפיינה את יחסו למערכת זו מרגע שבחר להיכנס אליה לפני כחמש-עשרה שנה: הוא כיבד את השדה הפוליטי ואת הפוליטיקאים. אלון לא היה תמים, ורשת האינטרסים הייתה גלויה לפניו; אבל הוא התרחק מהציוניות הרווחת בשיח על הפוליטיקה בישראל - הן מצד המסקרים את התחום, הן מצד חלק מן הנוטלים בו חלק הנכנסים לכנסת מתוך הבטחה "לא להיות פוליטיקאים". הרב בני אלון נכנס אל השדה הפוליטי כמי שנכנס למקום שיש בו אחריות גדולה, שמתקבלות בו הכרעות חשובות, מקום שבו מתבטאת הריבונות היהודית והעם מממש את עצמו כקולקטיב. כשנכנס לכנסת פנה אל תלמידיו וביקש שמעתה ואילך לא יפנו אליו כ"הרב", כי התואר לא רלוונטי בעת שהוא משרת את הציבור כחבר כנסת. אף שנכנס לכנסת כנציג מפלגה שנמצאה בקצה הימני של הקשת הפוליטית בישראל, הכבוד הבסיסי הזה, לצד נועם הליכות וקסם אישי, הולידו מערכת ענפה של קשרי אמן ועבודה עם חברים מכל סיעות הבית, במהלך 13 השנים שעשה בכנסת ובממשלה.

דמותו של הרב בני אלון, אישיות ייחודית שהקדישה את חייה ללא שיוך לתקומת ישראל, מתוך תודעה אמונית עמוקה, ראויה לתיאור במאמרי זיכרון שונים ובספר שבודאי עוד ייכתב, כאן רק נקדים כמה מילים על דמותו הציבורית ומקורות יניקתו.

*

נביא לגויים, הרב בני אלון בכינוס של ארגון
השדולות למען ישראל בושינגטון, סתיו 2011.
צילום: Israel Allies Foundation

בנימין אֶלון נולד בירושלים בסתיו תשט"ו (1954) להוריו, השופט מנחם אלון [תרפ"ד-תשע"ג, 1923-2013, לימים המשנה לנשיא בית המשפט העליון וחתן פרס ישראל] ורות לבית בוקסבוים, תבדל"א. את מפעלי חייו החל כבר כנער בעל כישורי מנהיגות וחזון: הוא הוביל מחאה נגד פעילות מיסיונרית בזיכרון יעקב, ובמקביל הנהיג את הקמתו של "ביטאון נוער דתי" ושמו "בעצם", שהפך לבמה רבת משמעות בשנים המעטות שראה אור. אפשר שאלה היו שני קטבים שאפיינו את פעילותו גם בהמשך הדרך - קוטב אחד של חתירה מתמדת למימוש "התורה הגואלת" שינק מהרב צבי יהודה קוק ובית מדרשו (שאליו נכנס בסערה בגיל צעיר ונותר קשור בו עד יומו האחרון), ללא חשש וללא אפולוגטיקה, וקוטב שני של טיפוח מרחבים משוחררים של יצירה, כתיבה ושיח, שקיבל ביטוי גם בהמשך חייו בכינון "ספריית בית אל" ובעיצוב "בית אורות" כבית מדרש החותר ליצירה חופשית.

לאחר שנים מעטות בישיבות הוסמך לרבנות ושימש כרב קיבוץ שלוחות בעמק בית שאן, ובהמשך לימד בכמה ישיבות, עשה בשליחות חינוכית בארה"ב והיה ראש ישיבת "בית אורות". אלון, יליד ירושלים המחולקת, היה מעורב במשך שנים אלו בשלל פעולות של היאחזות יהודית וגאולות בתים במזרח העיר, אך הסכמי אוסלו הוציאו אותו מבית המדרש ומהעשייה הספרותית אל הזירה הפוליטית - בתנועת המחאה "זו ארצנו" ובמאבק על חיזוק הריבונות הישראלית בירושלים, עד שהוזמן להתמודד לכנסת הארבע-עשרה במסגרת רשימת "מולדת". בכנסת עשה יותר משתיים עשרה שנה, שבמהלכן פעל לאיחוד מפלגות הימין ועמד בראש מפלגת "האיחוד הלאומי". אלון כיהן כשר התיירות בממשלת שרון השנייה עד לפיטוריו על ידי ראש הממשלה לקראת אישור תכנית ההתנתקות. במהלך כהונתו המשיך אלון לפעול, בין השאר, לחיזוק הריבונות הישראלית בירושלים - דחיקת הרשות הפלסטינית ממנה, התיישבות יהודית במזרח העיר ובלימת טבעת הבנייה הבלתי חוקית סביב 'האגן הקדוש' - ולטיפוח תמיכה בעמדות הישראליות בפרלמנטים ברחבי העולם ובמיוחד בקונגרס האמריקני, שבו נהנה מקשרים טובים.

אף שנמנה, במובהק, עם האגף ה"אמוני" של הציונות הדתית - כלומר זה הרואה בתקומת ישראל חלק מתהליך גאולה - ראה אלון את השאלות המדיניות והאסטרטגיות ככאלה שמחייבות התמודדות ריאלית ופוליטית, ולכן דחף כל העת ליצירתה של "תכנית מדינית" על בסיס תפיסת העולם הימנית, תכנית שתושתת על הבנת המערכת הבינלאומית ואילוץ המצב הגיאופוליטי של ישראל. ב-2003 הוא גיבש ברוח זו את "המתווה האזורי לשלום", שגרסה מעודכנת שלו - אחרי ההתנתקות ומלחמת לבנון השנייה - הופיעה ב-2007 בשם חדש, "היזומה הישראלית", ואותה ניסה לקדם (גילוי נאות: כותב שורות אלו היה מעורב בניסוחה ומיתוגה). לא היה מדובר רק בעניין שיווקי: כפי שכיבד את המערכת הפוליטית, אלון גם כיבד את

האינטואיציות של החברה הישראלית, שעיקר מעייניה אינו מימוש חזונות נשגבים אלא ביטחון ושגשוג, שרידות ויציבות.

כבר כששימש בתפקידים רבניים טווה אלון קשרים משמעותיים עם קבוצות של גויים אוהבי ישראל, מבני המְקוּפָּה ביפן עד לכנסיות וארגונים פרוטסטנטיים בארה"ב, באירופה ובאפריקה. הוא טיפח קשרים אלה מסיבות פרגמטיות, כלומר בשל הצורך של מדינת ישראל בבעלי ברית אמתיים, ולא פחות מכך מסיבות תיאולוגיות ומטא־היסטוריות: את תהליך שיבת ציון הוא ראה, כרבותיו, כעניין בעל משמעות אוניברסלית, שיש לטפח את הבנתו כמימוש חזון הנביאים. בשנותיו האחרונות בכנסת החל ליצור מערך בינלאומי של תמיכה בישראל בפרלמנטים בכל רחבי העולם, מערך שהמשיך לטפח אחרי שהחליט שלא להתמודד לכנסת השמונה־עשרה. באביב 2016 הוענק לאלון פרס מוסקוביץ' לציונות, על מכלול מפעליו לחיזוקה של ירושלים המאוחדת ועל היותו פורץ דרך בגיבוש התמיכה הבינלאומית בישראל.

*

כאשר כתבתי מפיו של הרב בני את המאמר הזה, גם אני הופתעתי. למדתי ממנו ועבדתי אתו, אבל עד שהתיישבתי לכתוב את השיחות הללו לא הייתי ער עד כמה דבריו הם דברי הרב צבי יהודה קוק, עד כמה "התורה הגואלת" דיברה מגרונו.

הרושם הזה התחזק עוד יותר כאשר שמעתי את דברי בני משפחתו אחרי הסתלקותו; אכן, הדברים הללו מייצגים היטב את עולמו - ומבחינה מסוימת את עולמו של דור שלם, רב פעלים. אני סבור שהשנים רק חושפות את האמת ההיסטורית והמדינית הגלומה בתפיסה הזו, אותה תפיסה שהטיוח בה "משיחית" ככינוי־גנאי, ושכוחות רבי עצמה השמיצו בשיטתיות בלי לעמוד כלל על הטוב והאמת שבה.

עולמו של הרב בני אלון היה עולם מורכב ופשוט גם יחד. הוא היה אדם חם ולבבי, שהביט ישר אל האנושי והפשוט שבבן שיחו; אך בה בשעה היה אינטלקטואל מבריק וערני, שראה לעתים כמה מהלכים קדימה מעבר לבני שיחו. אמונתו הייתה בוערת והתמסרותו למה שהיה בעיניו רצון ה' הייתה מלאה, אך הוא היה רחוק מהתחסדות או פרישות, דוגמטיות או קנאות: רוח טובה של אהבת העולם והאדם נשבה ממנו. מעטים הם אנשי הציבור שכל פועלם לשם שמיים; דומני שזכיתי להכיר דמות נדירה כזו, ולוואי ולמדתי ממנו דבר.

יואב שורק

אני מבקש להודות לאמונה אלון, אשת בריתו ושותפתו של הרב בני בכל מפעליו הציבוריים, גם על המאמר הזה - שנכתב בזכותה ומתפרסם בעידודה.

השלום שאחרי נתניהו

נתניהו מצליח במשימת הבלימה ההיסטורית שנטל על עצמו, אך ישראל זקוקה לחזון מודולרי וריאלי של פתרון הסכסוך כדי לשמר את הישגיה. חזון שלא יתעלם מאופייה הייחודי של הציונות, כתנועה המעוגנת בריאליה הגיאופוליטית אך ניתנת להבנה ולהצדקה רק מתוך הנראטיב המקראי המטא-היסטורי

א

שורשיו של הסכסוך הישראלי-ערבי, המדמם כבר כמאה שנה, נעוצים בזעזוע ההיסטורי יוצא הדופן שחוללה הציונות: הגעתם של היהודים אל פלשתינה, לבו הצחיח-למחצה של מרחב ערבי-מוסלמי, היאחזותם בארץ ושינוי פניה הדמוגרפיות עד כדי הקמתה של מדינת לאום יהודית בעלת אוריינטציה מערבית. רעידת האדמה הזו חוללה שינוי בחייהם של מיליוני בני אדם ועמים רבים: מאות אלפי ערבים נדחקו במהלך מלחמת העצמאות מתחומי מדינת ישראל שזה עתה נולדה, ומצאו את עצמם במרחב הערבי שסביבה; מאות אלפי יהודים נדחקו באותן שנים עצמם משורה של מדינות ערביות ומצאו את עצמם במדינת ישראל הצעירה. חילופי האוכלוסין הללו, שהולידו את בעיית הפליטים, ממחישים יותר מכל עובדה אחרת את מהותה של המהפכה הציונית; לא במקרה, הם נותרים עד היום לב-לבו המיתי של הסכסוך כולו, וזאת על אף שחלפו מאז שלושה דורות וכמה מלחמות.

אילו היה זה עימות לאומי או סכסוך טריטוריאלי גרידא, כפי שרבים מדי מתפתים לחשוב, הוא לא היה מתמשך לאורך זמן רב כל כך, מתעקש שלא להיפתר, ומצרף דור אחר דור למעגלי הדם והשכול. מי שדבקים בתיאוריות המקובלות של ניתוח מערכות בינלאומיות ובפרקטיקות השגרתיות של פתרון סכסוכים, נידונים להתאכזב פעם אחר פעם, ולא יועילו דשאים מוריקים, רצון טוב ומיליארדים של דולרים; הסכסוך הזה "גדול" יותר, עמוק יותר, ונוגע במישורים שהם לרוב מעבר לאופק של השיח המתנהל בחוגים למדעי המדינה. אנו מורגלים בחשיבה המגבילה את עצמה

לדברים שהיא יודעת להסביר, אך המציאות אינה נגזרת על פי הגבולות הללו. הנה, בשל כך נתאחרה בשנים רבות ההכרה של המערב בעוצמתם של המיתוסים הדתיים ובמרכזיותו של האסלאם בדינמיקה של המזרח התיכון; ובשל אותה סיבה עצמה, נרתע השיח על הסכסוך הישראלי ערבי מלהכיר בגרעין החיוני ביותר שלו: תנועת שיבת ציון כמימוש של נראטיב מקראי, החורג מכללי ההיסטוריה הרגילים גם אם הוא מתנהל בתוך חוקיה.

הרי הדבר ידוע: אף שמדינת ישראל היא פרייה של תנועה לאומית, אין המפעל הציוני בגדר אותה "התעוררות לאומית" שגורה, של עם המגיע לתודעה לאומית ומנער מעליו שלטון זר; אף שיישוב הארץ ביהודים היה פרייה של התנחלות, אין הציונות גילוי של "קולוניאליזם" אופייני, שבו מעצמה מבקשת לחלוש על אוצרות טבע או להטביע את השפעתה הרחק מן הטריטוריה הטבעית שלה; אף שבהתגבשות היישוב העברי היה מעבר מקהילות ללאום, אין תקומת ישראל איחוד של שבטים בעלי ריבונות מקומית לכלל ישות פוליטית. מה שהתרחש בארץ ישראל במאה העשרים הוא תהליך חריג מכל בחינה של ריאליה היסטורית: קיבוץ גלויותיו של עם שחי בגלות, בתפוזות כזאת, במשך מאות ארוכות, אל כבדת ארץ שאיש לא שיער שתשוב להיות בעבורו מולדת ממשית. זוהי התרחשות בקנה מידה תנ"כי, שאינה מתאימה אלא לעולם המושגים ולדרכי החשיבה של המטא-היסטוריה המקראית.

אלא שאיננו מדברים, בגלוי, מטא-היסטוריה. אחד ממאפייניה של המהפכה הציונית עצמה הוא ההתנערות מהשפה הדתית, המייחסת את ההתרחשויות לאלוהים, ואימוצה של שפה מודרנית, חילונית ומדעית, התולה את הכול בבני אדם. ואין זה עניין צדדי או מקרי: דווקא חילונה של השפה הוא שאפשר את מימושה של הגאולה שעליה התפללו דורות. נטישת השפה הדתית ואימוצה של שפה אנתרופוצנטרית, לאומית, פוליטית-היסטורית, הובילה לאותה נטילת אחריות. מי שחולל את הפלא, לימד שירו הפופולרי של שמואל בס, "זו ידך, ידך היא הנוטעת". הציונות הצליחה בזכות הבריחה שלה מן השפה הדתית-משיחית אל השפה החילונית של הפוליטיקה המפוכחת, מן הציפייה השמימית לגאולה אל הנטילה הארצית של גורלנו בידינו. אפילו בתוך התנועה הציונית, ניצחונו של הרצל על אחד העם היה ניצחון החשיבה המעשית, המבקשת לפתור את הבעיות הקיומיות של היהודים, על פני החשיבה הדוחה את פתרון של אלו מתוך שהיא טרודה בשאלות של רוח האומה.

הפחד מפני גלישה להתנהלות לא רציונלית בשל אימוץ נראטיב משיחי הוא פחד מוצדק – אך אסור לו לסמא את עינינו ולגרום לנו להתכחש למציאות, להתעלם ממרכיבים מסוימים בה רק כיוון שאינם מתאימים לתבניות הרציונליות. ה"משיחיות" הפכה בשיח הישראלי למילה גסה, שבעזרתה מהלכים אימים על רבים המאמינים ביסודות החיוניים של הציונות; אך אין ריאליזם ישראלי יכול להתקיים בלי הכרה ביסוד המשיחי, תוך תחזית קווים ברורים המבחינים בין אופן הבנת המציאות לאופן

ההתנהלות בתוכה. המפעל המתמש מול עינינו הוא מפעל מיתי, משיחי, מקראי; האופן שבו הוא מתמש, והאופן שבו נדרש מאתנו לנהל אותו הוא ריאלי, פוליטי, לעתים אף ציני. מדינאי המבקש להנהיג את ספינת הציונות, כמו גם יועציו ומבקרי, נדרשים לעורמת המדיניות ושיתופי האינטרסים, לפיכחון קר ואכזרי ולהבנת יצרי לב בני אדם. כך הבנתי את דברי רבי ומורי הרב צבי יהודה קוק, שהסביר את דברי ישעיהו (נ"ב, ח) "קול צִפִּיךָ נִשְׁאָר קוֹל, יַחְדּוֹ יִרְנְנוּ, כִּי עַיִן בְּעַיִן יֵרְאוּ בְּשׁוֹב ה' צִיּוֹן" כמודל לאופן ההתבוננות הנדרש בהיסטוריה בעת שיבת ציון: שתי עיניים המתבוננות במקביל; האחת רואה את התמונה הכוללת, שבה אלוהים מניע בהיסטוריה את ישראל לשוב לארצו, והשנייה מתבוננת בעיניים פקוחות, אנליטיות ואנושיות על הדינמיקה המעשית, הפוליטית, ההיסטורית, הסוציולוגית, האסטרטגית שבה התהליך הזה מתמש, על סכנותיו ומשגיו, הזדמנויותיו ותפניותיו.

האמת היא שהמבט המיתי נדרש לא רק כדי להבין את תהליך שיבת ציון, אלא אפילו כדי להבין מי הם השחקנים המצויים בזירה. בלי הממד המיתי אין "עם ישראל" כישות בעלת היסטוריה של אלפי שנים, אלא התקבצות פליטים מארצות שונות שחולקים גורל אכזר ומבקשים לכונן כאן ארץ-מקלט. בלי הממד המיתי, המכיר במושגים "שנאת ישראל" ו"תעודת ישראל", גם אין כל הסבר ראוי ליחס הטוען כל כך, לטוב ולרע, שנוקט העולם למה שמתרחש בפינה זו של הלבנט. אלה הם הכוחות הפועלים בזירה, וניתוח רציונלי אמתי אסור שיתעלם מהם. בדיוק כשם שהחשיבה הרציונלית-מדעית אינה יכולה לצרור את המציאות עצמה, שפלאיה גדולים לאין שיעור מיכולת התפיסה של הלוגיקה האנושית, כך צריכה החשיבה הרציונלית-אנליטית במיטבה להכיל את המציאות המיתית ולא להתכחש לה. כשם שהמדע למד להכיר את האנומליה של המים, שתכונותיהם הפיזיקליות שונות מאלו של החומרים האחרים, או את האופי הכפול, הגלי והחלקיקי, של האנרגיה – כך ההתבוננות המפוכחת על ההיסטוריה חייבת להכיר בקיומן ובייחודן של התופעות, ולא לאנוס אותן אל תוך תבניות יצוקות-מראש הכושלות פעם אחר פעם בהבנת המציאות.

המבט הכפול הזה מבלבל וחמקמק. לא פעם מי שנחשפו להתבוננות המשיחית, בעיקר אנשים חדורי אמונה דתית, התרגלו לזלזל בהתבוננות המעשית והממשית ולראות בה דבר נחות ושולי שניתן לדלג עליו. בשירת "עוצו עצה ותופר" ובאמונה יוקדת חשבו כמה מחבריי שאפשר להתעלם משאלות קשות, לוותר על הזירה הפוליטית ולנהל שיח שבו הממד הקיומי והביטחוני טפל לחזונוני נישאים של גאולה המתעלה מעל הזוטות הללו. מי שמיימשו בהתנהלותם את התפיסה של "עין בעין" הם דווקא מנהיגיה החילוניים של הציונות, שהבינו כמושכל יסוד את ההכרח והחשיבות שבשפה החילונית והפוליטית, והתנהלו אך ורק בתוכה. זאת אף שהם ידעו היטב שבתשתיתה של אותה שיבת ציון שהם מנהיגים עומד עניין החורג מן השפה הזו.

די בגירוד קל של פני השטח כדי לחשוף את העומקים המקראיים שהניעו את האישים שעמדו בנקודות הארכימדיות שיחדיו חוללו את המהפכה הציונית, מהרצל ועד נתניהו. כך, למשל, האמונה של דיוויד לויד ג'ורג' הניעה אותנו לתרגם את האינטרסים הבריטיים במזרח התיכון לכדי הצהרת בלפור, שהעניקה לציונות דחיפה שקשה להפריז בערכה, והמשיחיות הבלתי מוסתרת של דוד בן-גוריון אפשרה לו להנהיג את התקומה נגד כל הסיכויים ולתמרן בין המעצמות עד לביסוסה של ישראל כמעצמה אזורית. כששאלו את גולדה האם היא מאמינה באלוהים, היא השיבה שהיא מאמינה בעם ישראל, והוא מאמין באלוהים. זו בעיניי תשובה נפלאה, המבטאת את התודעה שהובילה רבים ממנהיגי הציונות. דווקא החברה הדתית לא הצליחה להנחיל לעצמה את החידוש העמוק המונח בתורת הרב קוק, שלפיה לב האמונה אינו המונותאיזם, המקום של אלוהים בחיי האדם, אלא התיאולוגיה הפוליטית, זו שבה האלוהי מתגלה מתוך הפעולה האנושית ההיסטורית. והרי כך אנו מתפללים בראש השנה: "וידע כל פעול כי אתה פעלתו, ויבין כל יצור כי אתה יצרתו, ויאמר כל אשר נשמה באפו: ה' אלוהי ישראל מלך ומלכותו בכול משלה". לא סתם אלוהים, אלא אלוהי ישראל. וישראל הוא עם ממשי. האמונה, לפי זה, אינה פנטזיה או אקסטזה דתית, אלא מציאות המתגלה בהיסטוריה. זה מתחיל באתוס המכונן שלנו, יציאת מצרים, שעיקרה היציאה של עם לחירות והידיעה שאלוהים איתו, וממשיך אל האתוס המכונן החדש, קיבוץ הגלויות, שהוא יציאת מצרים כפולה ומכופלת.

מראשיתה מלווה את הציונות חרדה מפני הממד המשיחי. מגרשום שלום המנוח ועד למבקרים החריפים, האוטומטיים, של "גוש אמונים" לגלגוליו, מהלכים עלינו אימים באשר לזליגה אל גידולי הפרא של אקסטזה לאומנית שעלולים לצמוח מתוך תפיסה "משיחית" של הציונות. הביקורת הייתה תמיד, ועודנה, רחוקה שנות אור מלהיות ביקורת הוגנת, והיא לוקה בעיוורון עמוק לגבי אופיו של הממד המשיחי בתפיסה של גוש אמונים.¹ כאמור, לחרדה הזו יש תפקיד, בעיצוב הציונות כתנועה לאומית מפוכחת; אך החרדה הזו גם מכשילה שוב ושוב את היכולת שלנו להציג חזון של אמת למזרח תיכון של שלום. כי אם איננו מבינים מהי הציונות שהמרחב הערבי נלחם בה, ואם איננו מבינים שמדובר ביותר מסכסוך לאומי או טריטוריאלי ואפילו ביותר מסכסוך דתי, אנו נידונים להמשיך להשקות את הצמאים חומץ ולבזבז את זמננו, כספנו ודמנו על ניסיונות סרק לפתרונות שאין בהם ממש.

המהפכה שחוללה הציונות במזרח התיכון היא עמוקה ויסודית, ושלום לא יבוא אלא מתוך השלמה ערבית עם המהפכה הזו. לא עם זכותם של היהודים לחיים או עם קיומה של מדינה עם רוב יהודי, אלא עם הציונות עצמה: עם העובדה ששבנו הביתה מקצוות תבל. עם חוק השבות. עם מדינת ישראל כמדינת העם היהודי.

"אי אפשר לחלוטין לקבל את הסכמתם מרצון של ערביי ארץ-ישראל להפיכתה של ארץ-ישראל האחת מארץ ערבית לארץ בעלת רוב יהודי", כתב זאב ז'בוטינסקי בראשית ימי המנדט, כשהיהודים עדיין היו מיעוט בארץ וכשהשפה לנהל בה דיונים על הציונות עדיין הייתה רוסית. ז'בוטינסקי הצביע בפשטות על מהותה של הציונות – שינוי דמוגרפי ופוליטי של פלשתינה – על ההתנגדות המתבקשת של הערבים, ועל הדרך היחידה שבה התנועה הציונית יכולה להתמודד עם התנגדות זו. "אם הציונות היא מוסרית, כלומר צודקת", כתב ז'בוטינסקי הרבה לפני השואה וההצדקות הרעועות שהעניקה למדינת היהודים, "הרי יש להגשים את הצדק בלא להתחשב בהסכמתו או אי-הסכמתו של מי שהוא". על הציונות להבהיר שהיא עובדה קיימת, וליצור בעניין זה "קיר ברזל"; רק כאשר יאבדו הערבים זיק של תקווה להפר את מזימות הציונים יהיו נכונים לשלום. "הדרך היחידה להסכם בעתיד", סיים ז'בוטינסקי, "מתבטאת בהסתלקות מוחלטת מכל הניסיונות להגיע להסכם בהווה".²

דוקטרינת קיר הברזל מלווה את הציונות מאז מאמרו של ז'בוטינסקי. תהליך אוסלו והמשכיו ערערו את הדוקטרינה, וביקשו לוותר על השלמת הערבים עם הציונות לטובת הגעה לפשרה בינם לבינה. הניסיון הזה, אין צורך לומר, נכשל. מאז אנחנו עם נתניהו, הממשל גרסה משלו לאותו קיר ברזל. נתניהו רואה את תפקידו בבלימת הכוחות הפועלים נגד מדינת ישראל ובשמירה על מעמדה הגאופוליטי כך שלא תתרחש שום תפנית דרמטית לפני שנגיע לאותה השלמה ערבית עם קיומה של ישראל כמדינה יהודית.

קיר הברזל שומר על היגיון-הברזל שלו גם כאשר לזירה המזרח תיכונית נכנס בסערה מרכיב שבעבר לא ייחסו לו את החשיבות הראויה: האסלאם. ז'בוטינסקי, סביר להניח, כיוון את עיקר חיצינו כנגד הרגש הלאומי הערבי, בין בגרסתו הפאן-ערבית ובין בגרסאות של המדינות הסובבות או של הלאומנות הפלסטינית עצמה; ואילו כעת אנו עומדים מול כוחות דתיים רדיקליים, שכביכול שמים לאל את ההתנהלות הרציונלית, זו שעשויה להשתכנע מסרבנותו של קיר נטול סדקים. אלא שמי שמבין את האסלאם יודע שזוהי חזות מטעה. כמו בדתות אחרות, גם באסלאם יש מגגונים היודעים להשלים עם המציאות ולהעניק לבלתי-נמנע משמעות דתית.

לכאורה, אין זה מובן מאליו. כי אכן, האסלאם רווי שנאת ישראל אי-רציונלית. אסור שהאנטישמיות הנוצרית שהיוותה קרקע לשואה תגרום לנו לעיוורון לגבי יחסו של האסלאם ליהודים; והעובדה שכיום המרכז של העם היהודי נמצא בארץ ישראל הופכת את האסלאם כיום למגדלור העולמי של שנאת ישראל. זה חלק מאותו מעגל מיתי שצריכים להכיר בו: שיבת ישראל לארצו היא זעזוע עולמי, ומי שמצויים במרכז הזעזוע הופכים להיות המייצגים של ההתנגדות, של האנטישמיות. חז"ל לימדו

אותנו ש"עמלק" איננו מושג גנאלוגי, שהרי "סנחריב בלבל את האומות", אלא מושג טיפולוגי: "ראשית גוים עמלק", כדברי בלעם (במדבר כ"ד, כ), ראשית המקבילה ל"ישראל שנקראו ראשית". עמלק הוא כינוי לראש החץ של שנאת ישראל, וראש החץ הזה מזנב בנו: הוא נמצא היכן שאנחנו נמצאים, בנקודת הממשק שבין עם ישראל לאומות. אנחנו עדיין הלומי שואה, ולכן עדיין מחפשים כל העת את האנטישמיות דווקא בתרבות הנוצרית, האירופית, שבה היה מרכז האנטישמיות כאשר היה שם המרכז של החיים היהודיים; אבל זו המלחמה של האתמול. ראש הנחש של האנטישמיות כבר אינו נמצא באירופה, כפי שהיהודים ברובם המכריע כבר אינם שם. אין פירוש הדבר שצריך לסלוח או לשכוח – אבל פירוש הדבר שאת המלחמה צריך לנהל במקום הנכון, ולא בשדה הקרב של המלחמה הקודמת.

אך למרות כל זאת, אין זו גזרת נצח שהאסלאם יאמץ את הנתיב של שנאת ישראל. האסלאם מכיל קולות שונים ואפשרויות שונות, וגם כאן המפתח נמצא ביצירת מציאות, באותו קיר ברזל. לא רק ביהדות יש כללים של התחשבות באילוצי המציאות, כגון "אונס רחמנא פטריה": האסלאם עצמו ידע במשך שנים לא מעטות להימנע מהוצאת פתוות (פסקי דין) המציגות את הגליל ואת יפו כאדמה מוסלמית שאין להשלים עם כיבושה, בניגוד לשטחים שלגביהם הייתה תחושה שניתן לערער את אחיזת ישראל בה. גם באסלאם יש לא רק אקסיומות בסיס, אלא גם תורה שבעל פה ופסקי הלכה המגיבים למציאות המשתנה. זה נכון כמובן לשני הכיוונים: זה דורות רבים שהאסלאם נמנע מלפתח את הרעיון שעל המוסלמים לכבוש מחדש את ספרד או את הונגריה, ארצות שנכללו ללא ספק ב"דאר אל-אסלאם" בימי הביניים – אך אם מעמדו של האסלאם יתחזק במקומות אלה, ומעמדן של המדינות הריבוניות ייחלש, אנו צפויים לראות שינוי מגינה גם שם. כמו דתות אחרות, האסלאם מגיב למציאות ומצויד במנגנוני גמישות; לפיכך גם אצלו היתקלות בקיר ברזל היא המפתח להשלמה – ואפילו להשלמה דתית.

בעיני רבים, עמדת-הבלוימה שנתניהו מצטיין בה היא עמדה פחדנית, מתבצרת; אבל ההיגיון שלה הוא היגיון ציוני קיומי רב עוצמה, המספק עוגן של יציבות במציאות הבלתי צפויה של המזרח התיכון, שהתגלתה כנשענת על חולות נודדים. לעמדה הבסיסית הזו חלק נכבד בהצלחתו המנהיגותית המרשימה של נתניהו, שמוותר לעת עתה הרחק מאחור כל מתמודד אחר; הוא מציע ציונות בוטחת בעצמה, חילונית אך עמוקת שורש, מפוכחת ונקייה מאשליות.

אסטרטגיית הבלוימה של נתניהו היא כנראה גם ההסבר לכך שכראש ממשלה אין הוא מציע חזון אלטרנטיבי לתפיסת "שתי המדינות", תפיסה כושלת שנתניהו עצמו התנגד לה נחרצות בעבר, גם אם כיום הוא רואה בה – בגרסה הבלתי-מזוינת, והמכירה בישראל – את הרע במיעוטו. נתניהו מאמין שהזמן עובד לטובתנו, ושעל ישראל להחזיק דרך קבע ביתרון כלכלי, צבאי ומוסרי על פני מבקשי רעתה; העובדה שכרגע

אין בצד השני שותף אמתי לרעיון שתי המדינות, לפחות לא בגרסה שנתניהו מוכן לה, הופכת בעיניו את הרעיון הזה למסוכן פחות. ממילא, התפוכות הרבות במזרח התיכון מקשות על הצבת אלטרנטיבה ראויה שתוכיח את עצמה לאורך זמן.

גם אם נתניהו אינו מציע חזון לעתיד המזרח התיכון, לא נכון להציג אותו כמי שאינו יונק מחזון כזה או כמי שאינו מודע לחשיבותו. המרכזיות שמעניק נתניהו כראש ממשלה לתנ"ך ולאתרי מורשת אינה מקרית; היא נובעת מאותה ציונות שורשית, קיומית, שהוא מוביל ומייצג: כזו שאינה מרבה לדבר אידיאולוגיה, אבל מאמינה שמה שאנו רואים מול עינינו הוא, פשוטו כמשמעו, התממשותו של חזון שיבת ציון. ונתניהו לא לבד: הזרם-המרכזי הישראלי, שבעבר היה משועבד לאידיאולוגיות – מקומוניזם וסוציאליזם ועד לקנאות חרדית – מתגבש יותר ויותר, אולי בהשפעה מבורכת של חלחול היסוד המזרחי-מסורתי, סביב הרעיון הבסיסי של הציונות הפשוטה. לא מהפכת מעמדות, ולא שום 'איזם' אחר המתיימר לתיקון עולם, אלא האמונה הכמעט מובנת מאליה שישראל היא שלב הקוממיות בסיפור היהודי הארוך; שזוהי, פשוט, שיבת ציון. אידיאולוגים יכולים להמשיך ולקונן על ירידת הדורות, ולחשוב שהפכנו חברה נטולת כיוון; אבל זהו עיוורון לניצחונה של הציונות הפשוטה, שהפכה כאן לעובדת חיים ולמושכל יסוד, ניצחון שפריו המתוק הוא מידה של ביטחון במקומנו כאן.

ג

אלא שהפריבילגיה של הסתפקות בבלימה אינה נתונה למנהיגים המבקשים להוביל מדינה המצויה במאבק. כאשר אין מציבים יעד חיובי וחזון לשאוף אליו, הקיים הופך להיות נקודת הפתיחה אשר ממנה רק נסוגים. גם קיר ברזל מתכרסם כאשר לנוכח הכוחות הפועלים מולו ניצב רק כוח של שימור ולא כוח של פריצה קדימה. וגם אם יגלה נתניהו כשרון מופלא בתכסיסי הבלימה, ובצמצום הכרסום למינימום האפשרי – הרי לא לעולם חוסן. אישיות כמו זו של נתניהו, שהשמירה על ישראל מפני הקמים עליה היא לה עניין קיומי עמוק, היא אישיות נדירה שהמצאיות הישראלית אינה מצמיחה לה העתקים. השילוב המתקיים אצל נתניהו בין כישרונות ההנהגה הפוליטיים והתקשורתיים לבין התודעה ההיסטורית היהודית העמוקה והפסימית שהנחיל לו אביו בנציון נתניהו הוא שילוב חד פעמי, והאתוס הציוני-קיומי המחובר ליהדות בלי להישאב לדפוסיה הדתיים הוא במידה רבה נחלתו של דור שכבר אבד. כדי להנהיג את ישראל גם ביום שאחרי נתניהו, דרוש לנו חזון מדיני מרחיק ראות, המושתת על הבנת מהותה הייחודית של הציונות ועל הבנת הזירה המזרח תיכונית והבינלאומית שישראל פועלת בתוכה.

למעשה, קיומו של חזון מדיני הוא הכרח היוצא מן ההיגיון של קיר הברזל עצמו. והיה והקיר יוכיח את עצמו, ויגיע עידן של השלמה ערבית ומוסלמית עם מדינת ישראל –

כיצד אנו רואים אז את השאלות שנותרו פתוחות עד עתה? מה יהיה על שטחי יהודה ושומרון ומה יהיה על אוכלוסייתם? מה יהיה על פליטי '48 ועל סוכנות אונר"א? מה יהיה ברצועת עזה? איזו מין מדינה אנו מבקשים לייצב כאן ביום שבו ישרימו אויבינו עמנו?

היום הזה אינו רחוק, ולמעשה הוא כבר כאן בחלקו: ההתנגדות הערבית לישראל נחלשת והולכת, וכבר מזמן לא מדובר בחזית אחידה. חזון מדיני טוב הוא חזון שניתן ליישם אותו בצורה מודולרית, להתקדם לעברו בכל צומת ובכל הזדמנות היסטורית הנקרת בדרך. מי שיש לו אסטרטגיה ארוכת טווח יכול לגזור ממנה טקטיקה במשברי השעה.

אין צורך להלאות את קוראי במה זו בשרטוט המתווה המדיני שהצעתי בעבר, שגרסתו האחרונה כונתה "היוזמה הישראלית" – גרסה שכדי להציב אותה כיום על השולחן נדרשים כמובן שורה של תיקונים, שכן חלף מאז עשור תוסס במזרח התיכון. מה שנדרש הוא לא פרטי תכנית – אלא עקרונות, שאותם אבקש לפרוש כאן. עיקרון היסוד של כל מתווה נובע כמובן ממה שהצגתי כאן בפתיחת הדברים: ראיית שיבת ציון כגורם יסודי במשוואה המזרח תיכונית, ובניית חזון לשלום כולל ובר-קיימא המושתת על השלמה עמו, והפיכתה למנוף לשגשוג המזרח התיכון כולו. זאת, בניגוד מוחלט לחזונות סרק המתהדרים במילה "שלום" ומושתתים על ההפך ממנה, כלומר על אי-השלמה עם שיבת ציון, או על פשרה בין כוח היסטורי אדיר ממדים זה לבין הכוחות העוינים אותו. פשרה כזו בלתי אפשרית, והיא גוזרת על המרחב סיבובים בלתי נגמרים של מלחמה.

שיבת ציון היא, כפי שפתחנו, תהליך החורג מהשיח ההיסטורי הרגיל; בה בשעה היא תהליך המתנהל בכלים של הריאליה הפוליטית, של האילוצים והבריחות, השיקולים המדיניים והביטחוניים, החוק הבינלאומי ודעת הקהל העולמית. חזון ישראלי למזרח תיכון של שלום חייב לכלול בראש ובראשונה את "סגירת הפינות" של מה שהתרחש ב-1948, אותם חילופי אוכלוסין שאפשרו את הקמת מדינת ישראל וחוללו את מה שכונה במשך שנים "הבעיה הפלסטינית". תכנית נדיבה וחכמה של שיקום פליטים חייבת להיכלל בחזון כזה, לצד חיסולה של אונר"א, הסוכנות המנציחה את הפליטות לדורות ככלי לדה-לגיטימציה של ישראל.

דומה שבשנים האחרונות כמעט ואין מזכירים את אותה "בעיית פליטים" שאונר"א מתחזקת, זו שראשיתה במלחמת השחרור שהם מכנים "נכבה", ושגלגולי שמותיה העבירו אותה מלהיות "בעיית פליטים" ל"בעיית הפליטים הפלסטינית" ובהמשך פשוט ל"בעיה הפלסטינית", זו שמוטלת לפתחה של ישראל כמין חטא קדמון ושטורפת את אפשרויות השלום במזרח התיכון כבר כמה דורות. אך בעיה זו לא נעלמה, והיא ממשיכה לרחוש ולהזין את הנראטיב הלאומי הפלסטיני, המושתת כולו

על התנגדות למדינת ישראל וניסיונות בלתי נלאים להפוך את קערת 48' על פיה – כפי שהתברר שוב זה עתה, כאשר מחמוד עבאס תבע את בריטניה על הצהרת בלפור מ-1917.

על ישראל להוביל וליזום תהליך של שיקום הפליטים, אף שכבר מדובר רק בבני בניהם ואף שהעניין כולו חורג מכל המקובל בשיח הבינלאומי על פליטים ושיקומם.⁴ האינטרס הישראלי מחייב להסיר את חרפת הפליטות הזו מעל גבולותינו (ולהעניק אגב כך אופק טוב יותר לתושבי עזה, שרובם ככולם צאצאי פליטים), ולהביא, לאחר שבעים שנה, לכך שחילופי האוכלוסין שאפשרו את הקמתה של ישראל יהפכו לנתון-יסוד ולא לדבר שניתן לערער אחריו. בכך, שיקום הפליטים משלים את חוק השבות ומעגן את עקרון קיבוץ הגלויות.

החלת הריבונות הישראלית על לב הארץ – שטחי יהודה ושומרון – תעגן את העיקרון החשוב לא פחות של שיבת ישראל לארצו. ראיית שטחים אלה כ"אדמה פלסטינית כבושה" או כמצויים בידנו ב"תפיסה לוחמתית" – כפי שישראל הרשמית ממשיכה להכריז קבל בית משפט ועולם – היא הפניית עורף ושמיתת הקרקע מתחת לעצם הרעיון של שיבת ציון, ויש לחתור להסרת החרפה הזו מעלינו בהקדם האפשרי ובהזדמנות הפוליטית הנכונה. אכן, הציונות מתנהלת בכלים של ריאליה פוליטית, ולכן איננו פועלים כיום לשם התפשטות טריטוריאלית על כל חבלי ארץ ישראל; וגם על ההיאחזות ביהודה ובשומרון עשויים היינו לוותר – ויתור זמני וטקטי – אילו השיקולים הביטחוניים והמדיניים היו מלמדים שטוב לישראל להעניק לתושבים הערבים של חבלים אלה שלטון עצמי בלי לסכן בכך את מדינת ישראל ובלי לחזק את החותרים לנפילתה. אלא שבמקרה הזה, כמו במקרים לא מעטים אחרים, השיקול הריאלי, המדיני והביטחוני, המתייחס גם לטובת תושבי האזור כולם, מטה את הכף ללא ספק דווקא למימוש שיבת ציון. אכן, כל מתבונן מפוכח המכיר את הנעשה בשטח, והמשווה את הנעשה ביהודה ובשומרון עם הנעשה בישראל ובמדינות האזור, יודע שיש רק דרך אחת להפוך את יהודה ושומרון ממוקד סכסוך נצחי, המצוי בתת-פיתוח ובתת-אכיפה, לחבלי ארץ מטופחים, אורבנית חקלאית ותירותית ולמודל של דו-קיום יהודי ערבי: להחיל על הטריטוריה הזו את החוק הישראלי, להפסיק לשדר מסרים כפולים לגבי עתידם, ולהשקיע בהם כראוי ללבה ההיסטורי והגיאוגרפי של הארץ. במקרה הזה, שני המבטים רואים את המציאות עין בעין.

וכאן עולה, כמובן, הבעיה של האוכלוסייה הערבית ביהודה ושומרון. לא, אין כאן דילמה של "כיבוש" או צדקת הכיבוש, שכן הציונות אינה אלא יצירת מציאות דמוגרפית חדשה בארץ ישראל. מה שיש כאן הוא שאלה מעשית קונקרטי, של מציאת ההסדרים הנכונים שיעניקו לתושבים הללו את כל הזכויות המגיעות לכל אדם במרחב המתוקן שאנו מבקשים לכוון כאן, בהתאם לנורמות הגבוהות ביותר של החוק הבינלאומי, בלי לסכן את אופייה היהודי של מדינת ישראל. זו אינה בעיה

אידיאולוגית, ואין צורך שיתגושו עליה ימין ושמאל: זוהי בעיה פוליטית ומשפטית, הטעונה פתרון או שילוב של פתרונות יצירתיים, החל באוטונומיה כזו או אחרת, דרך מעורבות של ירדן והשבת האזרחות הירדנית לתושבים, ועד לתהליך מבוקר ואיטי שיציע שלל אפשרויות (התאזרחות, תושבות, הגירה) מתוך הבנה שאנחנו כאן כדי להישאר⁵ – ואנחנו כאן כדי לקיים חברה צודקת שכולם נהנים בה ממלוא הזכויות.

כדי להמשיך ולתמרן בים הגועש של המזרח התיכון, בים הגועש של השיח הבינלאומי, המשפטי והתקשורתי, כדי להוביל ולא רק להתגונן – מדינת ישראל חייבת חזון מדיני ברור, גם אם יישומו המלא איננו נמצא באופק הנראה לעין. חזון שלאורו ניתן לגבש מדיניות, חזון שלאורו ניתן להציב עמדה ישראלית ברורה בשיח הבינלאומי, חזון שהמציאות הדינמית תאפשר מימוש חלקים ממנו בכל הזדמנות שתיקרה על דרכנו – וכאלה לא חסרות.

חזון שיזכיר לכולנו שהציונות אינה רק הכוח שהביא אותנו לכאן, אלא הוא ממשיך להיות הנושא שעל סדר היום, השאור שבעיסה המניע תהליכים גדולים והצריך להניע אותנו קדימה אל מציאות שבה ישראל תהיה לא רק בטוחה ויציבה, אלא גם מקור ברכה למזרח התיכון ולעולם כולו – כפי שנצטוונו ונתברכנו כשאבינו הגדול אברהם יצא לכאן ממרכז התרבות של מסופוטמיה: "לֶךְ לְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמְוֹלָדֶיךָ וּמְבִיט אֲבִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָהּ. וְאֶעֱשֶׂה לְגוֹי גָּדוֹל וְאֲבָרְכָהּ וְאֶגְדְּלָהּ שָׁמָּה וְהָיָה בְרָכָה. וְאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אֲאֹר וְנִבְרְכוּ בְךָ כָּל מְשַׁפְּחֹת הָאֲדָמָה" (בראשית י"ב, א-ג). האמת היא שאנחנו כבר בעיצומה של הדרך.

הגדרות הנציבות בתוך שנים ספורות, ובוודאי שהבנים של הפליטים אינם מוגדרים בעצמם כפליטים. לעומת זאת, הנציבות הייחודית שהוקמה (באופן זמני) בעבור פליטי '48 מארץ ישראל, אונר"א (UNRWA), מתנהלת בשיטה אחרת לחלוטין – המנציחה את הפליטות (אין לסוכנות עסק בשיקום, ואין פליט המטופל על ידה שחול אי פעם מלהיות פליט) והמורישה את מעמד הפליט לבניהם ולבני בניהם.

לעצם ההבנה שישאל אינה עומדת לעזוב את השטח, ושהיא רואה בו חלק אינטגרלי מהמדינה, צפויה להיות השפעה מייצבת גדולה מאוד. זהו "קיר ברזל" חיובי, המאפשר לתושבים לחדול ממאבק המתבסס על תקווה לשינוי מהפכני ולעבור להלך נפש ודעת של שיתוף פעולה קונסטרוקטיבי.

1. והנה זה פלא: בעוד מבקריו עסוקים בהתרעות-שווא מפני ה"לאומנות" שלנו, צמחה מתחת לאפם ולאפנו אקסטזה לאומנית-דתית ארסית ורצחנית, הממטיה אסון על המזרח התיכון ומטילה את חיתתה על המערב כולו.

2. "על קיר הברזל", ראסווייט, 4 בנובמבר 1923. התרגום העברי מופיע באתר מכון ז'בוטינסקי (בלי ציון שם המתרגם).

3. כלומר: הקב"ה פטר מעונש אדם שעשה מה שעשה כאנוס, מתוך כורח גמור.

4. נציבות האו"ם לפליטים – UNHCR – מטפלת בהצלחה כבר עשרות שנים בשיקום פליטים, תוך הוונתם לשלל פתרונות. מצב הפליטות מסתיים לפי